

Afsnit fra Mchangama og Stjernfelt (2016): *MEN - ytringsfrihedens historie i Danmark*, Kbh.: Gyldendal, s. 211-19

Publicitetens Tribunal – Michael Birckner, trykkefrihedens danske teoretiker

Blandt forfatterne kan især fremhæves trykkefrihedsforkæmperen Michael Gottlieb Birckner (1756-98) med *Om Trykkefriheden og dens Love* fra 1797 og Peter Andreas Heiberg med den lille pamflet "En Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefrieheden" fra 1798 (se ndf.). Michael Birckner var teolog, men havde også gjort omfattende filologiske og filosofiske studier og havde en vaklende karriere i underordnede præstestillinger på vadehavsoen Før og i Korsør. Birckner gik i brechen for, som det hedder i konklusionen på bogen: "At det uden Indskrænking maae være tilladt at skrive om Alt; om Konstitutionen; den lovgivende, dømmende og udøvende Magts Handlinger; om Religionen, om offentlige Embedsmænds og private Folks offentlige Handlinger, i hvad Form og paa hvad Maade man vil, saa længe man afholder sig fra, direkte at opfordre sine Medborgere til med fysisk Magt at kuldkaste, eller forandre Constitutionen; at modsætte sig Regieringens og de offentlige Autoriteters Handlinger; og saa længe man ikke blander sig i nogen privat Mands private handlinger, eller huuslige Liv."¹ Birckner havde allerede i 1791 vovet pelsen med artiklen "Trykkefrihed" i *Minerva*, hvor han afvejede trykkefrihedens fordele og ulemper og vurderede, at de første vejede tungest² – men med bogen fra 1797 fremlagde han en politisk teori om ytringsfrihed og offentlighed baseret på sammenhængende analyse af det eksisterende danske lovkompleks om trykkefrihed. Han fik et stort publikum i tale – bogen blev oversat til tysk, allerede samme år kom et andet oplag, og da et tredje kom som første bind af hans samlede værker, meldte der sig 2100 abonnenter – en

¹ Birckner 1797, 208

² Her lancerede Birckner i 1791 en vulkanmetafor, han også skulle genbruge i hovedværket: "Var det endelig Frihed i et tale og skrive, som har opvakt disse voldsomme Convulsioner i Frankerigs Statslegeme? Nei, Vold, Undertrykkelse, Despotisme var det; Byrder var det, som endelig bleve for svære til at bæres. Hvorfor, kan man med Rette disse Friheds Fiender spørge, hvorfor seer man ingen saa farlige Revolutioner i Engelland? Skulde Tale- og Trykkefrihed foraarsage dem, sa maatte de vel findes her, om ellers nogensteds? Nei, visselig! disse offentlige *fri Hiertets Udbrude ere ikke farlige. Det hemmelige, det skjulte, det underkuede Nag, det er farligt.* Naar Vulkanen har fri Luft, naar den samlede Brændmaterie strax udkastes giennem dens Munding, saa er den ikke frygtelig; men sammendynges Svovlkier længe i dens Indvolde, kan de elastiske Dampere ingen Luft faae, da først er den farlig: da først ryster den Jordens Grundvolde, da kuldkaster den folkerige Stæder, stolte Palladser, og begraver Indbyggerne under deres Ruiner." (her cit. fra genoptrykket i Birckner 1799, 52)

regulær bestseller efter datidens målestok.³ Birckner tog udgangspunkt i en analyse af reskripterne fra 1770, -71, -73 og -90; hans dom var hård og konkluderede, at de samlet set var som ild og vand – på den ene side lovede de en trykkefrihed, som de samtidig på den anden undergravede ved slet ikke at præcisere hvad "Misbrug" var: "Uden al Tvivl er det Regieringens Hensigt, at der skal være en Slags Trykkefrihed; kun Skade, at Udtrykkene, hvori denne Trykkefrihed gives, ere saa ubestemte og vaklende, at det bliver høist vanskeligt, om ikke umueligt, at udfinde den."⁴ Bogen var således en kras kritik af forholdene i Danmark, hvor det, som han skrev, kun var tilladt at udgive "Kogebøger, Syltebøger, Prækener, Systemer etc."⁵. Dommen over Bruuns *Vækkeren* fremhæves som eksempel på den "frygteligste Despotismes Sæder", der opstår, når lovene overlader til domstolene at definere "Misbrug".

Birckner advokerede dermed for den spinozistiske sondring mellem holdninger og handlinger, der også skulle blive et leitmotiv for den ældre Grundtvigs senere bestræbelser på at fremme ytringsfriheden i det 19. århundrede, som PH forfægtede i det 20. århundrede og som eksempelvis en Flemming Rose advokerer for i dag: "Det er ikke Meninger, men Handlinger, der ligge under Statens og Politiets Opsyn".⁶ Birckners position var informeret af centrale oplysningsideer: han hævdede en Hobbes-agtig antropologi ifølge hvilken mennesket ikke i sig selv var godt, men behøver "Tvangs-Love", fordi lovgiveren må se mennesket som et "daarligt og ondt Væsen"⁷ – der imidlertid kan forbedres ved oplysning. Montesquieus tredeling mellem lovgivende, dømmende og udøvende magt præger Birckners statssyn, og han er kantianer for så vidt som kilden til ret adfærd ikke er teologisk men angår agtelse for moralloven i mennesket selv, i forhold til hvilken bibel og kirke kun er tilfældige billedlige, pædagogiske "Indklædninger", hvorfor de da også skal være åbne for kritik.

På denne basis udfolder Birckner en detaljeret doktrin om det offentlige rum, om "Publicitetens Domstoel".⁸ Samfundet er et "Selskab" indgået til

³ Ifølge

http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Kirke_og_tro/Præst/Michael_Gottlieb_Birckner; ifølge Lahde 1806, v, havde ingen dansk bog af denne størrelse hidtil solgt tre oplag på ét år.

⁴ Birckner 179, 28-29

⁵ Birckner 1797, 28

⁶ Op.cit. 217n, se også 20.

⁷ Birckner 1797, 58

⁸ Birckner videreudvikler således Kants lille offentlighedsteori, som han ser ud til at have kendt fra Kants berømte opsats "Was ist Aufklärung" fra 1784. Her foreslår Kant som bekendt at oplysning er menneskets

realisering af "Den almindelige Vilje", der ikke simpelt er flertallets vilje, men den, der fremgår ved det kategoriske imperativs kritiske indsats: at det angår handlingsregler, der kan opkastes til at være alment gældende. I modsætning til regulering af folks handlinger, kan indsigt (i morallov, statsstyre osv.) ikke indpodes ved tvangslove, men kun ved en voksende oplysning. Det er med henblik på denne oplysning, at en offentlighed med trykkefrihed er uomgængelig: idet kun trykkefriheden kan "opvække Almen-Aanden".⁹ Man kan altså ikke vente med trykkefrihed til mennesket er blevet modent – tværtimod er en trykkefri offentlighed selve midlet til opdragelsen. Herudfra udviklede Birckner ideen om, hvad der er blevet kaldt det opinionsstyrede enevælde. Ytringsfriheden skulle være en "Fundamental-Lov, som ingen Regiering maae have Tilladelse til at rokke"¹⁰, og den ville opdyrke borgernes ansvarsfølelse for delagtighed i staten og derved også være i regeringens interesse, for så vidt som den vil forsyne regeringen med information om rigets tilstand og gode argumenter til at forbedre den: intet kan være ønskeligere for en regering "... end at blive gjort opmærksom paa vitterlige Feil og Aarsager til deres Afhjælpning."¹¹ Derfor skal ytringsfriheden kunne angå alle forhold i stat og religion. Tilsvarende vil ytringsfriheden fungere som en kontrol med den enevældige regent: "Frygten for den Dom der vil fældes over ham fra Publicitetens Tribunal, [vil] afholde fra Uretfærdighed og Undertrykkelse"¹² Derfor kræves også åbenhed i forvaltningen: regeringen må offentligt gøre "... Regnskab for sin Huusholdning og sine Handlinger og [forsvare] sig mod offentlige Beskyldninger."¹³ Her er Birckner meget langt fra enevældens gamle ide, at hele regeringen og lovgivningens tilblivelse var en gehejm-procedure. For Birckner kan ingen, heller ikke regeringer, være fejlfri, og behøver derfor løbende korrektion af den offentlige debat.

udgang fra sin selvforskyldte umyndighed, at oplysning består i den offentlige brug af fornuften, i hvilken privatpersonen i rollen som intellektuel kan udtale ting, han ikke har lov til i sit embede: "... den *offentlige* brug af hans fornuft må til enhver tid være fri, og den alene kan frembringe oplysning mellem mennesker; *privatbrugen* af samme fornuft kan imidlertid ofte være meget snævert indskrænket, uden dog derved væsentligt at hindre oplysningens fremskridt. Men jeg forstår ved den offentlige brug af ens egen fornuft den brug, som man gør af den som intellektuel ("Gelehrter") over for hele læserverdenens publikum." Kant 1784, 484-85, egen ovs.

⁹ Ibid. 64

¹⁰ Birckner 1797, 66

¹¹ Ibid. 213

¹² Ibid. 62

¹³ Ibid. 222

Det er reelt en forbløffende række af helt aktuelle temaer, Birckner tematiserer i den lille bogs offentlighedsteori. Hvor går grænsen for ytringer ifølge ham? Han gennemgår nøje forfatning, regering, kirke, religion, embedsmænd og spørger om de alle skal kunne kritiseres offentligt. Svaret er ja, for ellers vil man ikke kunne erkende fejl hos disse instanser. Tilbage at kriminalisere er kun "Pasquiller" og "oprørske Skrifter", det vil sige personlige usande injurier og direkte opfordringer til kuldkastelse af staten ved "physisk Magt". Hvad sidstnævnte angår, fordrer Birckner, at opfordringen til voldeligt oprør skal være direkte – det må ikke angå indirekte opfordringer, som først skal udledes af fortolkninger: det gælder kun, når "... denne Opfordring ligger klarlig og udtrykkelig i Ordene selv, ikke naar den først ved Raisonnements og Følgeslutninger udledes af dem. Det er høist nødvendigt at gjøre denne Anmærkning. Tillader man først at gjøre Følgeslutninger, saa er ingen Forfatter mere sikker for at blive sigtet for at opfordre til Opstand; saa vil leiede Juristers Conseqventsmageri vide at uddrage Gift af de uskyldige Blomster, og saaledes gandske at eludere Trykkefrihedens hellige Rettighed."¹⁴ For så vidt er Birckner tæt på det (langt senere) klassiske amerikanske kriterium for kriminalisering af farlige udsagn, der kun skal kunne ske i tilfælde af "clear and present danger."

Birckner adresserede også det eviggrønne spørgsmål om "Haan, Spot og Persiflage",¹⁵ som han vier en længere analyse. Hvis man vil kritisere en foragtelig ting, kan man ikke undlade at håne, for i så fald vil man skulle tie om det foragtelige ved tingen, siger Birckner, trykkefrihedens værn ville "rent falde bort, naar man ikke mere havde Frihed at fremstille virkelig skammelige Handlinger i deres sande skammelige Lys."¹⁶ Hvorvidt hån er intenderet eller ej, hvorvidt den angår sagen selv eller ej, kan for Birckner ikke afgøres generelt og derfor ikke give anledning til lov: "Hvo seer ikke af alt dette, at der (...) ingen faste, bestemte, tydelige og almindeligt giældende Regler kan gives, til at afgjøre, om et Udtryk virkelig er haanende og spottende eller ikke?"¹⁷ Tværtimod spiller satire også en rolle i den oplysningsproces, som staten bør støtte ved et godt organiseret undervisningsvæsen, ved at gå i forvejen med et godt eksempel ved at argumentere grundigt og offentligt for sine handlinger, og ved at "undlade Indretninger, der svækker Moraliteten." Men mere end dette

¹⁴ Ibid. 96

¹⁵ Ibid. 197

¹⁶ Ibid. 200

¹⁷ Ibid. 207

kan staten ikke gøre, for til "at blive fornuftige" kan folk ikke tvinges: "Til Skribentere, Moralister, Folkelærere, Satyre- og Comoedieskrivere maa den [Staten] overlade det Arbeide, at gjøre Folk klogere, eller Daarlighederne latterlige."¹⁸

Effekterne af en "Tvangs-Lov" imod bestemte forkastelige religiøse eller politiske synspunkter analyseres også: her finder Birckner, at kriminalisering af sådanne positioner kun vil styrke dem: "Forfølgelse og Tvang have altid været det virksomste Middel til at bringe enhver Enthusiasme paa det Høieste"¹⁹ – ethvert forbud vil kun være et yderligere skridt for den dømte i retning af at nå en "Martyr-Crone".²⁰ Forbudte diskussioner vil i stedet forskydes til "private Debatter", hvor de vil blive "meget farligere", idet kritiske påstande her vil stå uimodsagt og forbuddet vil blive fortolket som en indrømmelse af at regeringen har begået fejl som man vil holde skjult i "Konstitutionens vanhellige Mørke".²¹ Forbud vil få folk til at ræsonnere, at noget usandt holdes skjult, ud fra det princip, at "Først naar man føler sin egen, eller sine Grundes Svaghed, kan man ønske Modstanderen paalagt Taugshed."²² Over for "Giæring" i folket reagerer staten bedst ved "Kulde og Roelighed",²³ for "Den offentlige Mening [...] kan ikke tvinges med Magt."²⁴ – og "Giæring" er i alle tilfælde at foretrække frem for "Dorskhed".²⁵

Selv om offentligheden er stedet for "Tilvæxt" i oplysning, er Birckner allerede klar over mulige skævvridningseffekter af offentligheden. Hvis denne består af tre partier, et regeringsvenligt og ditto fjendtligt samt et parti af folk, der kun argumenterer for egen interesse, så vil fx regeringsfjendtlige skrifter prelle af på størsteparten af de første to grupper og måske styrke den regeringsfjendlige fraktion lidt. Det er reelt en ekkokammer-teori for den politiske offentlighed.²⁶ Forbyder regeringen nu det regeringsfjendlige skrift, så vil denne handling heller ingen forandring få på de første to grupper, men vil

¹⁸ Ibid. 180

¹⁹ Ibid. 120

²⁰ Ibid. Birckner henviser både til sagen om Heibergs klubsang og sagen om Bruuns *Vækkeren* –men hans yndlingsexempel er det om Willum Stephanson (se ovf.), der i 1794 fik 14 dages fængsel på vand og brød for en pjece der forhånedo kristendommen. Dommen over den ubetydelige tekst fremkaldte offentlig diskussion og udsendelsen af mod- og støttestykker og gjorde Stephanson til en lokal berømt.

²¹ Ibid. 76f

²² Ibid. 124

²³ Ibid. 218

²⁴ Ibid. 220

²⁵ Ibid. 124

²⁶ Cf. Hendricks og Hansen 2014

nu styrke den regeringsfjendtlige fraktion meget mere end det skrift, den forbyder, for det vil fremstå som en ny og yderligere undertrykkelse fra regeringens side, og et "stille Mishag" vil blive erstattet af en "rasende Forbittrelse".²⁷ Grunden til dette er, at manges holdninger reelt er en del af hvad vi nu kalder identitetspolitik: Folks ".. politiske Troe er hos dem forbundet med en Art Sværmerie; og ethvert Sværmerie voxer, istedet for at aftage, ved Hinder og Forfølgelse."²⁸ Regeringen skal altså undlade at forbyde synspunkter og skrifter for ikke at styrke ekkokammer-effekter i offentligheden.

For Birckner står den offentlige debat reelt som det moderne samfunds centrum, idet den både opdrager folk, informerer regeringen om almenviljen, retter fejl i lovgivningen og udskammer foragtelige positioner: for ham bliver "Den offentlige Menings Domstoel " øverste instans for både samfunds- og religionsanliggender.

I afslutningen overvejer Birckner, om han mon nu selv vil blive straffet for sine radikale ideer i skriftet. I tråd med sine analyser af reskripterne fra 1770 til -90 konkluderer han, at det reelt er uforudsigeligt om det vil ske, men at han står rede til at tage en sag. Men måske fordi Birckner tilegnede sit værk til kronprinsen, skrev køligt, argumenterende og uden aggression og ikke agiterede for oprørsk ændring af styreformen, slap han for repressalier og blev endog forfremmet fra kapellan til sognepræst, men han var svagelig og døde allerede året efter i 1798 efter at have forsvaret sig mod sine kritikere i *Videre Undersøgelser om Trykkefriheden og dens Love*. Det er derfor et åbent spørgsmål, om Birckner ville have undgået retsforfølgelse efter Trykkefrihedsforordningen af 1799, der som vi skal se senere i flere store sager blev anvendt med tilbagevirkende kraft på andre fremstående skribenter. Birckners visionære idealisme var langt forud for sin tid og giver udtryk for tanker, der trods Enevældens ophør og indførelse af grundlov og menneskerettighedskonventioner endnu i dag ikke er blevet til virkelighed, i et Danmark der stadig kriminaliserer visse meninger, herunder blasfemi, forhånende udtalelser om udvalgte grupper og billigelse af visse strafbare forhold som terror.

²⁷ Ibid. 216f

²⁸ Ibid. 217

Birckners værk blev anmeldt af hofretsassessor Peter Collet (1767-1823),²⁹ der erklærede sig meget enig – men ikke fandt ham radikal nok. Skribenterne måtte også have ret til at påvise det retmæssige for hele folket i at gøre opstand – uden dermed individuelt at gøre oprør. Så ikke bare hån og spot over for regeringen måtte være tilladt, men også diskussion af det retmæssige i et oprør. Collet var også mere radikal i sit syn på religionen, hvor Birckner mente at fri debat ikke kunne ryste det der var tilbage i den naturlige religion: dyd, Gud og udødelighed. Her fandt Collet, at det kunne være staten ligegyldigt hvilken tro, der herskede i befolkningen – eller slet ingen.³⁰ Han chokerede med sin bayleske konklusion, hvor han opkastede den dydige ateist som norm: "... den dydige Atheist, som synes mig at realisere i sin Person det højeste Ideal af menneskelig Fuldkommenhed og Kraft, staaer uforfærdet, naar han seer Sole svinde hen, og Mørkets Afgrund aabne sig igjen, omendskjøndt han troer at Lys og Liv og Lyst nu for evig vil ophøre."³¹ Uden retsag eller dom blev Collet brat afskediget fra sin stilling ved hofretten ved kgl. resolution den 30. september 1797 – med det argument, at dommerembedet ikke kunne indehaves af en person, der tog gudsfornægtelse som det højeste menneskelige ideal.

²⁹ Birckner blev også hurtigt angrebet af den (ligeledes) kantianske juraprofessor F.V. Schlegel, (1765-1836) der i en grundig anmeldelse forsøgte at "bestemme Grænseskjellet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækthed" (Schlegel 1797). Her angreb han Birckner for at stille sig kantiansk an og foregive at lave en a priori deduktion af trykkefriheden fra Kants morallov og almenviljen – men ikke at have gennemført dette og i stedet afvejet trykkefrihedens fordele og ulemper mod hinanden på mere populærfilosofisk vis efter en wolffsk lykkelære. Bircknerforsvarede sig omhyggeligt i *Videre undersøgelser om Trykkefriheden og dens Love* (1798) med henvisning til at en lovgivnings absolutte retfærdighed kan undersøges apriorisk, men dens politiske retfærdighed forudsætter empirisk viden om mennesket som et fornuftsvæsen, der også er legemligt, svarende til skellet mellem almenviljen og fællesviljen. Jvf. Ebbesen og Koch 2003b, 40ff.

³⁰ Om Collets radikaliserings af Birckner, se Evju 2014

³¹ Cit fra Op.cit. 43